

УДК 378.091.217(477)-047.64]:364.3-057.875(091)

**РЕТРОДОСВІД УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ
ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ ТА
СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ СТУДЕНТІВ**

Кірдан Олександр, доктор педагогічних наук, кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри економіки та соціально-поведінкових наук, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-2667-6589>

E-mail: kirdan_alex@ukr.net

Кірдан Олена, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки та освітнього менеджменту, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-7295-4722>

E-mail: kirdan_olena@ukr.net

Стаття приурочена проблемі управління фінансовою діяльністю закладів вищої освіти України XIX – початку XX століття та соціальної підтримки студентів. Проаналізовано зміст нормативних документів із питань організації управління фінансовою діяльністю та соціальної підтримки студентів у вітчизняних університетах XIX – початку XX століття. Схарактеризовано джерела та порядок фінансового забезпечення діяльності університетів, ліцеїв, Вищих жіночих курсів. Розкрито особливості оплати за навчання студентами та надання їм пільг і матеріальної допомоги, умов звільнення від оплати за навчання.

Ключові слова: історія освіти, університет, фінансова автономія, управління, студент, оплата за навчання, соціальна підтримка, меценат, заклади вищої освіти.

**THE RETRO EXPERIENCE IN MANAGING THE FINANCIAL ACTIVITIES
OF INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION IN UKRAINE AND THE
STUDENT SOCIAL SUPPORT**

Kirdan Oleksandr, Doctor of Pedagogical Sciences, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Economics and Social-Behavioral Sciences, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-2667-6589>

E-mail: kirdan_alex@ukr.net

Kirdan Olena, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of Pedagogy and Educational Management Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-7295-4722>

E-mail: kirdan_olena@ukr.net

The relevance of the study is determined by the need for a historical and pedagogical analysis of the financial activity of higher education institutions of Ukraine and social support of students.

The purpose of the article is to characterize the features of financial management of higher education institutions of Ukraine in the 19th and early 20th centuries and the social support of students.

Achieving the goal of the article made it possible to use general scientific methods: analysis, synthesis, specification and generalization for analytical processing of sources and characteristics of financial support of higher education institutions; the method of historical actualization of the problem - to focus attention on those phenomena of the past that have scientific and practical value for the present.

The content of normative documents on the organization of management of financial activities and social support of students in domestic universities of the 19th and early 20th centuries was analyzed. The sources and procedures for financial support for the activities of universities, lyceums, and higher women's courses are indicated. Based on the analysis of archival sources, it was established that patronage support for the activities of higher education institutions during the researched period was significant. The peculiarities of paying for education by students, providing them with benefits for paying for education and financial assistance, conditions for exemption from paying for education in the studied period are outlined. Possibilities of using the constructive experience of the past for social support of higher education seekers in modern institutions of higher education are outlined.

A conclusion was made about the perspective of the study of the problem of social support of students of higher education institutions in the 20-30s of the 20th century.

Keywords: *history of education; university; financial autonomy; management; student; payment for education; social support; philanthropist; institutions of higher education.*

Постановка проблеми. Заклади вищої освіти (далі ЗВО) України нині функціонують в умовах війни. Збереження життя і здоров'я здобувачів вищої освіти та науково-педагогічних працівників, організація якісного освітнього процесу в умовах військового стану, відновлення зруйнованої матеріально-технічної бази та ін. – першочергові завдання, які постали перед адміністрацією ЗВО. Водночас фінансова автономія та посилення соціальної відповідальності за якість освітньої діяльності, зростання конкуренції між ЗВО за абітурієнтів із найвищими результатами зовнішнього незалежного оцінювання та іноземних здобувачів вищої освіти та ін. є чинниками, що впливають на систему вищої освіти упродовж останніх років. На посиленні автономії та відповідальності, потребі «розбудови гнучкішого врядування та системи фінансування, які збалансують більшу автономію закладів освіти з відповідальністю перед усіма стейкхолдерами» [30, с. 13] акцентовано у Комюніке «Підтримка зростання та робочих місць – програма модернізації європейських систем вищої освіти».

У Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 рр. ідентифіковано ключові проблеми, першою серед яких визначено «недостатній рівень фінансування вищої освіти» та констатовано, що «заклади постійно відчувають брак коштів на забезпечення функціонування та насамперед на розвиток, що вимагає здійснення невідкладних заходів щодо пошуку кардинально нових механізмів залучення ресурсів у системі вищої освіти» [24].

Нині все гостріше відчувається потреба забезпечення фінансової спроможності ЗВО та соціальної підтримки студентської молоді, адже вища школа, як і школа загалом, завжди відображає, віддзеркалює, копіює суспільний механізм. Тому, з нашої точки зору, доцільним бачиться детальне вивчення ретродосвіду

управління фінансовою діяльністю закладів вищої освіти України XIX – початку XX століття та соціальної підтримки студентів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У працях вітчизняних науковців схарактеризовано різні аспекти фінансової діяльності сучасних закладів вищої освіти та соціальної підтримки студентів. У дослідженні І. Ящищак та Н. Олексюк окреслено систему соціальної підтримки студентів, що «функціонує на зовнішньому і внутрішньому рівнях та здійснюється шляхом забезпечення їх житлом на період навчання, призначення стипендій, надання матеріальної, інформаційної, консультативної, посередницької та психологічної допомоги» [29]. У дослідженні П. Дубровського та А. Юрченко з'ясовано питання соціального забезпечення та побутового становища молоді у 20-30-ті рр. XX ст. [6]. Роботу комітетів покращення побуту учнів і студентів закладів вищої освіти у 1920-ті роки досліджували О. Кін, В. Липинський, Х. Хоруженко та ін. [8; 28]. Проблема доброчинності як чинника фінансування діяльності вищих навчальних закладів України XIX – поч. XX ст. стала предметом наукового осмислення Н. Сейко [21–23]. Систему управління фінансовою діяльністю ЗВО схарактеризовано у дослідженні В. Виноградної [4]. На основі аналізу праць вітчизняних дослідників констатуємо, що бракує досліджень управління фінансовою діяльністю закладів вищої освіти та соціальної підтримки студентів у історико-педагогічній ретроспективі.

Мета статті полягає у дослідженні особливостей управління фінансовою діяльністю закладів вищої освіти України XIX – початку XX століття та соціальної підтримки студентів.

Виклад основного матеріалу. Найважливішим важелем управління вищою школою завжди було її фінансування. Відповідно до «Попередніх правил народної освіти» визначено порядок державного фінансування університетів [11, с. 198]. На організацію діяльності 4-х університетів Російської імперії у 1803–1804 рр. було передбачено 520 тис., зокрема на потреби Харківського університету із державного казначейства щорічно виділялось 130 тис. рублів [27, с. 12].

Значущим джерелом фінансування закладів вищої були приватні пожертви та меценатська підтримка. На наш погляд, особливої уваги заслуговує організація збору благодійної допомоги для Харківського університету. Завдяки зусиллям В. Каразіна харківське дворянство і купці жертвували на заснування Харківського університету величезні кошти: загальна сума складала 658 506 рублів [27, с. 11]. Однак, маємо зазначити, що збір коштів відбувався повільно, затягнувшись на декілька років. Згідно із даними університетського правління, не вся зазначена сума була зібрана навіть на 1 січня 1825 р. Реальні внески були набагато меншими від обіцяних: замість передбачуваних за зобов'язаннями 658 506 рублів, Харківський університет отримав лише 480 496 рублів [27, с. 11]. Однак, таки маємо відзначити беззаперечно величезну роль в організації збору пожертв В. Каразіна: він із пропозицією щодо збору коштів на користь університету звертався не тільки до дворянства та купцівства, але й до інших прошарків населення. Так, наприклад, у підписці брали участь ремісники Іван та Климентій Крамаренко, Григорій Лавриков та Петро Тимченко, кожен з яких вніс по 50 копійок [27, с. 11]. Грошові внески на потреби Харківського університету

від приватних осіб склали 9650 руб. Однак пожертви мали не лише характер грошових внесків. Так, наприклад, у 1808 р. статська радниця А. Альоніна подарувала університету кам'яний будинок у Кисловодську і 1000 руб. на його ремонт, а згодом – ще 1000 рублів [2, с. 6]. Селяни та колишні козаки безкоштовно передали для зведення університетських споруд 125 десятин пригородної землі [2, с. 6].

На основі аналізу документів [17; 19] констатуємо, що фінансовий стан Харківського університету у перші десятиріччя його діяльності потребував дотацій. Потреба у додатковому фінансуванні була спричинена об'єктивними факторами, а саме: відкриття нових кафедр, зростанням контингенту казеннокоштных студентів та, як наслідок, збільшення видатків на їх утримання.

Для залучення меценатів до благодійної діяльності 15 січня 1816 р. затверджено Постанову про порядок заохочення осіб, які підтримували навчальні заклади [19, стб. 1131], що сприяло доповненню бюджетного фінансування закладів вищої освіти значним потоком грошових надходжень меценатів.

Окремою ланкою у системі освіти були ліцеї. Оскільки вони з'явилися за ініціативою приватних осіб, і переважно на приватні пожертви, джерела їх фінансування також були найрізноманітнішими, а механізм – достатньо складним. Найскладнішою була структура фінансування Рішельєвського ліцею, яка охоплювала цілий комплекс джерел (не беручи до уваги плату пансіонерів). По-перше, указом від 15 березня 1817 р. було визначено збір коштів «на користь навчального закладу протягом 10 років по 2-і копійки сріблом з кожної чверті експортованого з м. Одеса зерна (хліба). Частина грошей повинна була йти на будівництво корпусів ліцею, інша – на побудову в м. Одеса лавок (магазинів), з доходу яких планувалося виплачувати утримання чиновників навчального закладу. По-друге, на користь ліцею надходив дохід з оренди земель, виділених йому Дюком де Рішельє, який складав 3 260 талерів на рік» [1, с. 71–72]. Після завершення «14-річного терміну оренди ліцею надавалось право отримувати вищезазначену суму з державного казначейства. За рахунок цих коштів повинен був утримуватись Педагогічний інститут. По-третє, фінансування початкового училища і двох додаткових училищ забезпечувалось за рахунок коштів, виділених на утримання навчальних закладів, на базі яких створювався ліцей (13 тис. рублів). Високою була плата за пансіонерів – у Рішельєвському ліцеї вона складала 1200 рублів. Інший навчальний заклад – Кременецький ліцей – утримувався за рахунок коштів едукційного фонду. У цілому, перераховані ліцеї володіли незначною сумою коштів. Кн. А. Безбородько пожертвував 210 тис. рублів на відкриття вищого училища в Ніжині» [1, с. 71–72].

Вища жіноча освіта у кінці XIX – на початку XX століття складалась, в основному, з приватних навчальних закладів, які існували на кошти різних благодійних товариств і окремих осіб та мали відповідний статус. Плата за навчання на Вищих жіночих курсах у м. Київ була 25 карбованців на рік [5]. З 1881 р. тривалість навчання становила 4 роки [25].

Згідно із проектом Положення про Вищі жіночі курси їх фінансування охоплює: а) надходження від слухачок; б) допомоги від держави, товариств і приватних осіб; в) від різних пожертв і відсотків від цих капіталів.

У 1881 р. в «Положенні про Вищі жіночі курси, засновані в Києві» (п.1 розділу VI) було вказано, що «кошти курсів склалися із внесків за право слухання лекцій і добровільних пожертв. За цим Положенням плата за річний курс навчання була удвічі меншою, ніж в університетах (50 руб. за рік), але від неї ніхто не звільнявся. На погляд секції університетської підкомісії з реформи вищої жіночої освіти, для початку буде достатньо забезпечити вищу жіночу освіту, якщо держава щорічно асигнуватиме 180 тис. руб. на допомогу курсам в шести університетських містах, в тому числі у м. Київ, м. Харків та м. Одеса – по 30 тис. руб. на кожні. Необхідною умовою функціонування курсів визнавалось також забезпечення правового й матеріального статусу викладачів, оскільки багато коштів піде на організаційні цілі – розширення приміщень, створення повноцінної бібліотеки, придбання обладнання, тощо» [14].

Виконавчі функції щодо управління фінансовою, господарською та адміністративною діяльністю університетів України XIX – початку XX століття було покладено на правління, яке було робочим органом. Його засідання якого відбувались «за потреби, на запрошення ректора, а для розгляду поточних справ організовувались двічі на тиждень, у чітко визначені години» [13, с. 602].

За фінансовою діяльністю закладів вищої освіти, окрім внутрішнього, здійснювався зовнішній контроль на рівні керівництва навчального округу. В архівних фондах знаходимо численні підтвердження цьому та пояснення, зокрема правління імператорського університету св. Володимира щодо переобладнання центрального опалення, вентиляції, клінік [18, арк. 20]; видачі винагороди помічнику проректора Є. Лозинському [18, арк. 20 зв]; екстрених витрат у сумі 48000 руб. на ремонтні роботи з підготовки навчального закладу до приїзду імператора [18, арк. 20 зв]; збільшення утримання стипендіатів для підготовки до професорського звання [18, арк. 21 зв].

Одним із молодосліджених напрямів діяльності вітчизняних університетів є ретроспектива соціальної підтримки студентів. У першій половині XIX століття студенти вітчизняних університетів поділялися на дві категорії – своєкоштных та казеннокоштных. Перші, жили у себе вдома або ж на квартирі, вносили відповідну плату за навчання, а після закінчення університетського курсу вільно вирішувати свою подальшу долю. Казеннокоштні студенти могли жити у приміщеннях університету, були на утриманні й після закінчення університету повинні були обов'язково прослужити шість років за призначенням. У другій половині XIX століття ці правила зазнавали поступових змін. Однак, перелік основних вимог, які пред'являлися до студентів, визначено не тільки університетськими статутами, а й правилами, які розробляло міністерство народної освіти. Так, 21 липня 1861 р. міністерським циркуляром були внесені зміни до статуту щодо становища студентства [20]. Зокрема, введено обов'язкову оплату за навчання, звільнити від якої міністерство дозволяло тільки двох студентів від губернії, встановлено вікову норма для вступу в університети (17 років), допущення

вільних слухачів узалежнено від професорів та адміністрації навчального закладу. Однак, громадськість постала проти таких нововведень, й фактично університети продовжували звільняти від оплати до половини всіх студентів. Так, згідно звіту попечителя Харківського навчального округу, в 1862 р. в Харківському університеті з 657 студентів заплатили за слухання лекцій 212 осіб, інші одержали звільнення від оплати або відстрочку [26, с. 17]. У відповідь на запит попечителя Київського навчального округу до міністерства, Київському університету Святого Володимира у 1862 р. було повернуто право звільняти бідних студентів від оплати за навчання [9, с. 90–91].

Основним нормативним документом, що суттєво вплинув на внутрішнє управління діяльністю став статут 1863 р., згідно якого правила для студентів мали створювати й приймати університетські ради для кожного університету окремо. Незважаючи на те, що циркуляр міністра народної освіти попечителям навчальних округів від 20 липня 1863 р. надавав загальні вказівки щодо змісту цих правил, вважаємо, що їх прийняття університетськими радами було важливою складовою університетської реформи, однією з найголовніших ознак внутрішньоуніверситетського самоуправління. Для прикладу розглянемо «Положення про студентів та сторонніх слухачів в Імператорському Харківському університеті», затверджене 29 липня 1863 р. радою цього закладу [17, с. 16–27]. Положення містить декілька розділів. Перший з них визначає правила прийому, терміни подання документів, вимоги (в залежності від попередньо набутої освіти). Тут же визначено статус вільного слухача, яким міг стати представник будь-якого стану, котрий за згодою професора відвідував лекції з однієї або декількох дисциплін (без попереднього іспиту). Другий розділ присвячено оплаті за навчання, визначено умови звільнення від оплати та пільги у сплачуванні внеску, умови відтермінування сплати. Третій розділ містить загальні правила та права студентів та вільних слухачів, умови проходження курсу (іспити, користування бібліотекою і т.д.). Четвертий розділ фіксує обов'язки студентів, правила їх поведінки в університеті, наголошує на тому, що «ні у будівлях університету, ні у дворах та садах не дозволяються ніякі сходини та зборища» [17, с. 24]. Цей же розділ містить пункт, який, за циркулярною рекомендацією міністра, з'явився у правилах всіх університетів, а саме: «студенти та вільні слухачі вважаються окремими відвідувачами університету, тому не дозволяються будь-які дії їх, що носять характер корпоративний, а саме: подання адресів та прохань за підписами декількох осіб, посилення депутатів, виставлення від імені студентів яких-небудь об'яв та ін.» [17, с. 24]. Вищезазначене свідчить, що достатньо жорстко регламентувалася поведінка студентів в університеті та за його межами. В період 60-х рр. XIX століття урядові інституції схилилися до думки, що будь-які об'єднання студентів можуть використовуватися з революційною метою, оскільки, навіть якщо це стосувалося дозволених законом товариств, то не виключало того, що їх кошти могли використовуватися для досягнення протизаконних дій.

Статут 1863 р. повертав право університетам надавати пільги студентам в оплаті, або зовсім звільняти їх від неї (за умови успішного навчання). З уведенням

системи стипендій змінилося й розуміння поняття «казеннокоштный студент». Статут 1863 р. ставив студентів у вигідніші умови, відкривав можливості для подальшої демократизації їх складу. Правила для студентів, які приймалися після затвердження статуту 1863 р. університетськими радами, містили умови звільнення від оплати (високий бал на підсумковому іспиті за рік навчання), які відрізнялися в різних університетах. Найменш суворими в цьому плані були правила, складені радою Харківського університету, в яких зафіксована можливість скорочення розміру оплати, умови надання студентам відстрочки в оплаті внеску.

Пільги та стипендії надавалися на рік або півроку, після чого необхідно було поновлювати клопотання про їх надання. Розмір оплати складав – 50 карбованців в столичних, й 40 – в інших університетах. Після прийняття статуту 1863 р. університети, набувши автономію, виявили бажання якомога більше допомагати своїм вихованцям. Ця позиція йшла врозріз із позицією уряду, зафіксованою у положенні статуту, про надання стипендії із власних коштів університету, яка могла використовуватися на збільшення окладів викладачів. Слушними, з огляду на викладене вище, будуть думки ректора Київського університету професора М. Бунге про те, що «більшість студентів в університеті Св. Володимира складається з молодих людей, які у вищій освіті бачать засіб для забезпечення свого майбутнього. Багатьом приходиться одночасно думати й про науку, й про те чим жити, щоб вчитися» [3].

У другій половині 1880-х рр. був виданий спеціальний циркуляр, яким зобов'язували керівників вищих закладів освіти узяти з кожного студента підписку про їх неучасть у товариствах. Стосовно ж участі у діяльності наукових товариств університетів, як дозволених законом об'єднань, студент зобов'язувався отримати на те дозвіл керівництва [10, арк. 4 зв.]. Окремим циркуляром встановлювався порядок розповсюдження квитків на концерти аби запобігти збиранню коштів на протиправні цілі [10, арк. 30].

Починаючи з 1879 р. була повернута практика укладання та затвердження типових правил для студентів всіх університетів міністерством народної освіти. Статут 1884 р. закріпив це положення, позбавивши університетські ради права складати зазначені правила.

Прийняті у 1879 р., а також у 1885 р. правила для студентів всіх університетів містили в основному ті ж самі розділи, однак, тенденцією ставала все більша регламентація, намагання передбачити всі випадки та надати відповідні інструкції. Ця тенденція призвела до того, що у 1885 р. розділи правил відокремилися в самостійні «Правила про прийом в студенти університету», «Правила про оплату за слухання лекцій», «Правила для студентів під час проходження курсу» тощо [7; 15]. Акцентом цих правил ставало позбавлення студентів корпоративних прав, збільшення адміністративного тиску, посилення регламентації їхньої діяльності.

Спеціальні правила та вимоги регулювали одержання допомоги та стипендії. Для їх отримання необхідно було подати прохання (з доданням встановленого свідоцтва про бідність) інспектору, який, у свою чергу, з

відповідними довідками про поведінку студента передавав його декану факультету. Список таких здобувачів стипендій оголошувався на засіданні факультетської ради. Ті, хто був допущений радою, з цього часу підлягали особливому нагляду з боку викладачів, до яких студенти-здобувачі зобов'язані були особисто підходити у відведений час. Результати своїх спостережень викладачі та інспекція доповідали декану. Таке спостереження тривало майже весь навчальний рік (до 1 квітня), а головними відповідальними особами при цьому виступали декан та інспектор, які й визначали тих, хто допускався до «змагального випробування», яке передбачало особливі наукові роботи по завданню факультету, або колоквиум за змістом та виконанням цих робіт, чи особливе усне випробування. Означені випробування відбувалися у спеціальній комісії у складі не менше ніж трьох осіб. Після цього, в залежності від рейтингу, складався список студентів-здобувачів, який розглядала рада факультету, а потім правління університету. Залежно від переваг здобувача йшов розподіл призначених факультету стипендій. Рішення правління передавалося на затвердження попечителю [16]. Якість навчання тих студентів, які отримали стипендії, перебували під особливим наглядом факультету. Порухення вимог стипендіатом призводило до позбавлення стипендії. За поданням інспектора або факультету така справа розглядалася у правлінні, а потім передавалася на розгляд попечителя. Важливо відзначити, що стипендії із коштів державного казначейства призначалися лише особам християнських віросповідань й по закінченню університету така особа була зобов'язана відпрацювати за призначенням півтора року за кожен рік отримання стипендії [15, с. 21].

Студенти, які отримували стипендії або матеріальну допомогу, звільнялися від оплати за навчання не інакше як за окремою постановою правління, затвердженою попечителем, за умови, що загальна кількість звільнених від оплати, не перевищує 15% загальної кількості студентів. Разом з тим, статистичні відомості [9] свідчать про те, що університети перевищували встановлений ліміт.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок. Для забезпечення фінансування та розвитку сучасних закладів вищої освіти необхідним є пошук додаткових джерел, створення сталих фондів, співфінансування освітніх послуг, упровадження засад державно-приватного партнерства, меценатська та благодійна підтримка тощо. До конструктивного ретродосвіду соціальної підтримки студентів у закладах вищої освіти України зараховуємо: надання пільг і звільнення від оплати за навчання здобувачів освіти із найвищими показниками успішності та науковими досягненнями, надання стипендій із власних коштів університетів, відтермінування сплати за навчання.

Перспективним напрямом подальших досліджень уважаємо проблему соціальної підтримки студентів закладів вищої освіти України у 20-30 ті роки ХХ століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аристов Н. Состояние образования в России при Александре I. *Известия историко-филологического института кн. Безбородко*. 1879. Т. III. С. 62–101.
2. Багалеј Д. И. Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам) : в 2 т. X. : Паровая Типография и Литография Зильберберг, 1893–1898. Т. 1 : (1802 – 1815 г.). 1204 с.
3. Бунге Н.Х. Статистические заметки по поводу именной ведомости о студентах Имп. Университета Св. Владимира на 1861 – 1862 уч. год. *Университетские известия*. К., 1861. № 2–3.
4. Виноградня В.М. Система управління фінансовою діяльністю вищих навчальних закладів. *Економічний вісник університету. Збірник наукових праць учених та аспірантів*. Випуск 27/1. 2015. С. 7–14
5. Герье В. И. Университетский вопрос. *Вестник Европы*. 1873. № 4. С. 820–834.
6. Дубровський П.С., Юрченко А.І. Соціальне забезпечення та побутове становище молоді УРСР 20-30-х рр. XX ст. *Історичні записки*. 2012. Вип. 36. С. 97–102.
7. Журнал Министерства народного просвещения. 1885. Ч. 240. [№ 7]. Июль. 824 с.
8. Кін О. Організація громадської діяльності студентської молоді вищих навчальних закладів України у 20-ті рр. XX століття. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2012. № 5(Ч. 2). С. 221–229.
9. Обзор деятельности министерства народного просвещения и подведомственных ему учреждений в 1862, 1863 и 1864 годах. СПб., 1865. 713 с.
10. Отчет инспектора В.И. Петра от 26.01.1888 г. Центральный державный історичний архів України, м. Київ. Ф. 707, оп. 87, спр. 6759, 37 арк.
11. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР. XVIII – 1-я полов. XIX в. / отв. ред. М. Ф. Шабаева. М.: Педагогика, 1973. 605 с.
12. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР. Конец XIX – начало XX в. М. : Педагогика, 1991. 446 с.
13. Полное собрание законов Российской Империи : собр. 1-е. СПб.: Тип. II Отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1830. Т. 28 : 1804–1805 гг. 1349 с.
14. Положение о высших женских курсах, учрежденных в Киеве: утв. 28 мая 1881г. К. : [б.и.], 1881. 10 с.
15. Правила для студентов и посторонних слушателей Императорских Российских университетов. Правила для студентов университета во время прохождения курса. Правила о приеме в студенты университета. Правила о плате за слушание лекций в университете. Правила о назначении студентам стипендий и денежных пособий. Правила для арестованных в карцере студентов. Правила о допущении в университет посторонних слушателей. *Журнал Министерства народного просвещения*. СПб., 1885. Июль. III. Министерские распоряжения. № 4. С. 31–46.
16. Правила о состязательных испытаниях на стипендии и пособия, испытаниях студентам университетов и о наблюдении за занятиями стипендиатов. X., 1887. 19 с.
17. Протоколы заседаний Совета Императорского Харьковского университета. 1863 г. Июль–декабрь. Харьков: В Университетской типографии, 1864. С. 1–256.
18. Протоколы заседаний университета Св. Владимира со сведениями о заседаниях правления, 27.01.1912 – 10.12.1913. Центральный державный історичний архів України, м. Київ. Ф. 707, оп. 81, спр. 12, 101 арк.
19. Сборник постановлений по Министерству народного просвещения / Россия. М-во Народ. Просвещения. 2-е изд. СПб. : Тип. В. С. Балашева, 1875–1876. Т. 2 : Царствование императора Николая I. 1825–1855 [год], отд. 1-е : 1825–1839 [год]. 1875. 1576 стб., 69 с.
20. Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. СПб. : Тип. В. С. Балашова, 1873. Т. 1. : Царствование Императора Александра I. 1007 с.
21. Сейко Н.А. Добročинність у сфері освіти України (XIX – поч. XX ст.): Київський учбовий округ: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ, 2006. 448 с.
22. Сейко Н.А. Добročинність як чинник фінансування діяльності вищих навчальних закладів України XIX – початку XX століття. *Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького державного*

-
- педагогічного університету імені Григорія Сковороди : науково-теоретичний збірник: спец. випуск. Переяслав-Хмельницький, 2005. С. 347–354.
23. Сейко Н.А. Стипендіальні фонди як форма доброчинності в Україні у XIX – на початку XX століття. *Історико-педагогічний альманах*. 2007. № 2. С. 28–34.
  24. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 рр. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#n2>
  25. Таблиця предметів викладання, викладачів і кількості годин на вищих жіночих курсах в м. Києві. Державний архів м. Києва. Ф. 244, оп. 1 ч. 1, спр. 20, арк. 112зв–113зв.
  26. Харьковский государственный университет 1805–1980. Исторический очерк. Харьков: Вища школа: Изд-во при Харьк. ун-те, 1980. 160 с.
  27. Харьковский государственный университет им. А. М. Горького за 150 лет ... (1802–1955 гг.) [А. Г. Слюсарский, В. И. Астахов, И. Я. Мирошниченко и др.]. Х. : Изд-во ХГУ, 1955. 387 с.
  28. Хоруженко Х., Липинський В. Комітети покращення побуту учнів і студентів у вищих навчальних закладах УСРР у 1920-ті роки. *Краєзнавство: наук. журн.* 2015. Вип. 3–4. С. 174–179.
  29. Яцишак І. В., Олексюк Н. С. Організація соціальної підтримки студентів в закладах вищої освіти України. *World science: problems, prospects and innovations : abstracts of the 5th International scientific and practical conference* (Toronto, Canada 27–29 January 2021). Toronto : Perfect Publishing, 2021. P. 1295–1300.
  30. Communication from the European Commission. Supporting growth and jobs – An agenda for the modernization of Europe’s higher education systems. Brussels, 20.09.2011 [Electronic resource]. – URL: http://ec.europa.eu/education/higher-education/doc1320_en.htm#doc

REFERENCES

1. Arystov, N. (1879). Sostoianye obrazovaniya v Rossyy pry Aleksandre I. *Yzvestiya ystoriiko-fylolohycheskoho ynstytuta kn. Bezborodko. III, 62–101* [in Russian].
2. Bahalei, D. Y. (1893-1898). Opyt ystoriy Kharkovskoho unyversyteta (po neydzannym materyalam): v 2 t. Kharkiv: Parovaia Typohrafiya y Lytohrafiya Zylberberh [in Russian].
3. Bunhe, N. Kh. (1861). Statystycheskiye zametky po povodu ymennoi vedomosti o studentakh Ymp. Unyversyteta Sv. Vladymyra na 1861 – 1862 uch. hod. *Unyversytetskiye yzvestiya, issue 2–3* [in Russian].
4. Vynohradnia, V.M. (2015) Systema upravlinnia finansovoiu diialnistiu vyshchyykh navchalnykh zakladiv [System of management of financial activities of higher educational institutions]. *Ekonomichnyi visnyk universytetu. Zbirnyk naukovykh prats uchenykh ta aspirantiv, issue 27/1, 7–14* [in Ukrainian].
5. Here, V. Y. (1873). Unyversytetskyi vopros. *Vestnyk Evropy. issue 4, 820–834* [in Russian].
6. Dubrovskiy, P.S., Yurchenko, A.I. (2012). Sotsialne zabezpechennia ta pobutove stanovyshche molodi URSR 20-30-kh rr. XX st. [Social security and household situation of the youth of the Ukrainian SSR in the 20s and 30s of the 20th century]. *Istorychni zapysky, issue 36, 97–102* [in Ukrainian].
7. Zhurnal Mynysterstva narodnoho prosveshcheniya (1885), part 240 [issue 7], 824 p. [in Russian].
8. Kin, O. (2012). Orhanizatsiia hromadskoi diialnosti studentskoi molodi vyshchyykh navchalnykh zakladiv Ukrainy u 20-ti rr. XX stolittia [Organization of social activities of student youth of higher educational institutions of Ukraine in the 20s of the 20th century]. *Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia. issue 5 (Part. 2), 221–229* [in Ukrainian].
9. Obzor deiatelnosti mynysterstva narodnoho prosveshcheniya y podvedomstvennykh emu uchrezhdeniy v 1862, 1863 y 1864 hodakh. SPb., (1865) [in Russian].
10. Otchet inspektora V.Y. Petra ot 26.01.1888 (Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, Kyiv). F. 707. Op. 87. Spr. 6759, 37 ark. [in Russian].
11. Ocherky ystoriy shkoly y pedahohycheskoi mysly narodov SSSR. XVIII – 1-ia polov. XIX v. (1973). otv. red. M. F. Shabaeva M.: Pedahohyka [in Russian].
12. Ocherky ystoriy shkoly y pedahohycheskoi mysly narodov SSSR. Konets XIX – nachalo XX v. (1991). M.: Pedahohyka [in Russian].
13. Polnoe sobranie zakonov Rossyiskoi Ymperyy : sobr. 1-e. SPb. : Typ. II Otdeleniya Sobstvennoi E. Y. V. Kantseliaryu (1830). Vol. 28 [in Russian].

14. Polozhenie o vysshih zhenskih kursah, uchrezhdennyh v Kieve: utv. 28 maja 1881g. (1881) K. : [b.i.] [in Russian].
15. Pravila dlja studentov i postoronnih slushatelej Imperatorskih Rossijskih universitetov. Pravila dlja studentov universiteta vo vremja prohozhdenija kursa. Pravila o prieme v studenty universiteta. Pravila o plate za slushanie lekcij v universitete. Pravila o naznachenii studentam stipendij i denezhnyh posobij. Pravila dlja arestovannyh v karcere studentov. Pravila o dopushhenii v universitet postoronnih slushatelej (1885). *Zhurnal Mynysterstva narodnoho prosveshchenija, Yiul. III, Mynysterskye rasporiazhenija, issue 4, 31–46* [in Russian].
16. Pravyla o sostiazatelnykh yspytanyiakh na stypendyy y posobyia, yspytanyiakh studentam unyversytetov y o nabliudenny za zaniatyiamy stypendyatrov (1887). Kharkiv [in Russian].
17. Protokoly zasedanyi Soveta Ymperatorskoho Kharkovskoho unyversyteta. 1863 h. (1864). Yiul–dekabr. Kharkov: V Unyversytetskoj typohrafyy [in Russian].
18. Protokoly zasedanyi unyversyteta Sv. Vladymyra so svedeniyamy o zasedanyiakh pravlenija, 27.01.1912 – 10.12.1913. (Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, Kyiv). F. 707. Op. 81. Spr. 12, 101 ark. [in Russian].
19. Sbornyk postanovlenyi po Mynysterstvu narodnoho prosveshchenija / Rossyia (1875). M-vo Narod. Prosveshchenija. 2-e yzd. SPb. : Typ. V. S. Balasheva, 1875–1876. Vol. 2 : Tsarstvovanye ymperatora Nykolaia I. 1825–1855 [hod], otd. 1-e : 1825–1839 [hod] [in Russian].
20. Sbornyk postanovlenyi po Mynysterstvu narodnoho prosveshchenija. (1873). SPb.: Typ. V. S. Balashova, 1873. Vol.1 [in Russian].
21. Seiko, N.A. (2006). Dobrochynnist u sferi osvity Ukrainy (XIX – poch. XX st.): Kyivskiy uchbovyi okruh. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU [in Ukrainian].
22. Seiko, N.A. (2005). Dobrochynnist yak chynnyk finansuvannia diialnosti vyshchykh navchalnykh zakladiv Ukrainy XIX– pochatku XX stolittia [Philanthropy as a factor in financing the activities of higher educational institutions of Ukraine in the 19th and early 20th centuries.]. *Humanitarnyi visnyk Pereiaslav-Khmelnyskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Hryhoriia Skovorody : naukovo-teoretychnyi zbirnyk: spets. vypusk. 347–354* [in Ukrainian].
23. Seiko, N.A. (2007). Stypendialni fondy yak forma dobrochynnosti v Ukraini u XIX – na pochatku XX stolittia [Scholarship funds as a form of charity in Ukraine in the 19th and early 20th centuries.]. *Istoryko-pedahohichnyi almanakh, issue 2, 28–34* [in Ukrainian].
24. Stratehiia rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini na 2022–2032 rr. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#n2> [in Ukrainian].
25. Tablysia predmetiv vykladannia, vykladachiv i kilkosti hodyn na vyshchykh zhinochykh kursakh v m. Kyievi (Derzhavnyi arkhiv m. Kyieva). F. 244. Op. 1. Ch. 1. Spr. 20. Ark. 112zv–113zv. [in Ukrainian].
26. Kharkovskiy hosudarstvennyi unyversytet 1805–1980. Ystorycheskyi ocherk. (1980). Kharkov: Vyshcha shkola: Yzd-vo pry Khark. un-te [in Russian].
27. Sliusarskyi, A. H., Astakhov, V. Y., Myroshnychenko Y. Ya. et al (1955). Kharkovskiy hosudarstvennyi unyversytet ym. A. M. Horkoho za 150 let ... (1802–1955 hh.). Kh.: Yzd-vo KhHU [in Russian].
28. Khoruzhenko, Kh., Lypynskyi, V. (2015). Komitety pokrashchennia pobutu uchniv i studentiv u vyshchykh navchalnykh zakladakh USRR u 1920-ti roky [Committees for improving the lives of pupils and students in higher educational institutions of the USSR in the 1920s]. *Kraieznavstvo: nauk. zhurn. issue 3–4, 174–179* [in Ukrainian].
29. Yashchyschak, I. V., Oleksiuk, N. S. (2021). Orhanizatsiia sotsialnoi pidtrymky studentiv v zakladakh vyshchoi osvity Ukrainy [Organization social support of students in the institutions of higher education]. *World science: problems, prospects and innovations: abstracts of the 5th International scientific and practical conference. Toronto: Perfect Publishing, 1295–1300* [in Ukrainian].
30. Communication from the European Commission. Supporting growth and jobs – An agenda for the modernization of Europe’s higher education systems. Brussels, 20.09.2011 [Electronic resource]. – URL: http://ec.europa.eu/education/higher-education/doc1320_en.htm#doc.